

виборах. Для цього варто звернути увагу на міжнародні стандарти у цій сфері, враховуючи гарантовану Конституцією України рівність громадян.

1. Дурнева Т. *Виборчі права переселенців – бути чи не бути?* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ukr.lb.ua/blog/tetyana_durneva/316643_viborchi_prava_pereselentsiv-buti_chi.html.
2. *Позиція УВКБ ООН щодо українського законодавства стосовно ВПО.* UNHCR, the UN Refugee Agency [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unhcr.org.ua/en/2011-08-26-06-58-56/news-archive/2-uncategorised/1293vnutrishno-peremishcheni-osobi>
3. *Права внутрішньо переміщених осіб.* [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://helsinki.org.ua/prava-vnutrishno-peremishchenykh-osib/>.
4. Ковриженко Д., Пашкова Н., Савелій С. *Виборчі права внутрішньо переміщених осіб: проблеми та шляхи законодавчого врегулювання* / Ковриженко Д., Пашкова Н., Савелій С. // *Вісник Центральної виборчої комісії.* – 2017. – № 1(35). – С.48-53.
5. Павшук К. О. *Проблема забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб в Україні : теорія і практика* [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://Vlduvs_2016_3_22.pdf
6. У Верховній Раді зареєстрували законопроект щодо захисту політичних прав ВПО [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://vpl.com.ua/uk/news/p3158/>

Завада Поліна Сергіївна

студентка Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
М-ЮД-623 навчальної групи

Науковий керівник:

Дзюба Ірина Вікторівна

заступник декана юридичного факультету
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КАСАЦІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Україна, як держава — учасниця Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, прийняла зобов'язання підтримувати конвенційні положення, серед яких є право кожного громадянина на справедливий і публічний судовий розгляд його справи цивільного характеру упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом (п. 1 ст. 6 Конвенції).

Ратифікація Україною Конвенції (17.07.1997 р.) означає признання положень Конвенції частиною законодавства України, що закріплено у ч. 1 ст. 9 Конституції України.

Норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод ві-

дображені у ст. 1 Цивільного процесуального кодексу України, яка визначає справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ завданнями цивільного судочинства, а захист прав, свобод чи інтересів людини закріплює як мету цивільного судочинства. При розгляді і вирішенні цивільних справ судам дуже важливо в повній мірі реалізувати його демократичний потенціал, прийняти всі необхідні заходи для правильного і своєчасного розгляду цивільних справ, забезпечити суб'єктам процесу право на справедливий судовий розгляд і захист їх прав, свобод та законних інтересів. Доступ до правосуддя здійснюється шляхом точного, послідовного і неухильного дотримання процесуальної форми.

Однією з гарантій справедливого судового захисту прав та свобод людини є право на касаційне оскарження судового рішення. Перегляд судових рішень у касаційній інстанції є останнім етапом судочинства України, спрямованим на перевірку законності та обґрунтованості судових рішень, які набрали законної сили. Тому здійснення ефективності судового захисту на цій стадії цивільного процесу, як останнього гаранта реалізації порушених, невизнаних або оспорюваних прав людини, має особливе значення [1, с. 211-212].

Касація – це спосіб оскарження судових рішень, що набрали чинності, з підстав неправильного застосування судом норм матеріального права або порушення норм процесуального права. Зазначена стадія цивільного процесу є екстраординарною (виключною), на цій стадії забезпечується додаткова перевірка судових актів.

Ефективність здійснення правосуддя в цивільному процесі (утім, як і в інших видах судочинства) залежить від багатьох факторів, зокрема від кількості правових норм та якості їх змісту, від правосвідомості та правозастосування, і навіть від визначених шляхів реформування законодавства.

Останнім часом до факторів, які б сприяли ефективному здійсненню правосуддя, відносять реформу судочинства, покликану змінити інстанційні функції та повноваження органів судової влади. Аналіз цього фактору без огляду історії реформування судочинства, становлення законодавства у сфері цивільної касації буде неповним, тому варто виокремити найважливіші події його формування.

Після проголошення незалежності України тривалий час зберігалася радянська система державних судів із залишенням кожній із інстанцій функцій, визначених Законом УРСР від 5 червня 1981 р.[2] «Про судоустрій». Прийнятий у 2002 р. Закон України «Про судоустрій»[3], який діяв майже вісім років, довів свою неефективність. Деякі його норми так і залишились на папері, зокрема щодо створення вищих судових органів спеціалізованих судів, як це було передбачено всіма редакціями ст. 125 Конституції України. Така організація судової системи та непослідовні зміни ЦПК 1963 р. досить негативно вплинули на роботу органів судової влади.

При цьому спостерігалася певне відставання розвитку цивільного процесуального законодавства від матеріального, нові для країни суспільні від-

носини (нові форми власності, організаційно-правові форми юридичних осіб, види договорів тощо), а відповідні оновлення цивільного законодавства зумовлювали виникнення нових правовідносин і спорів їх учасників, що, у свою чергу, призводило до великої кількості позовів, розглядати які суди були не готові з різних причин.

Заради справедливості зауважимо, що окремими законодавчими новелами суди були дещо розвантажені. Так, змінами, внесеними до ЦПК Законом України від 21 червня 2001 р.[4], було скасовано повноваження Верховного Суду України, апеляційних судів держави щодо перегляду у порядку судового нагляду рішень, ухвал і постанов суду, що набрали законної сили. Це стало кроком у запровадженні принципу правової визначеності у цивільному судочинстві.

Іншими – навпаки. У 2003 р. ЦПК було доповнено положеннями щодо: розгляду судами справ про визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів і арбітражів; розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; права суду допустити негайне виконання рішення про примусове виселення з приміщення, яке було предметом іпотеки, тощо.

З прийняттям 18 березня 2004 р. і набранням чинності 01 вересня 2005 р. ЦПК було внесено зміни до пп. 9 п. 3 розділу VII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій України», якими Верховному Суду України надано не тільки повноваження з перегляду цивільних справ за винятковими обставинами, а й повноваження суду касаційної інстанції з перегляду цивільних справ у касаційному порядку до законодавчого формування суду касаційної інстанції у цивільних справах, його утворення і початку діяльності.

Названі та інші нововведення мали позитивний характер, однак Верховний Суд України не був готовий до реалізації таких повноважень через незначний кількісний склад, складність юридичного механізму подання касаційних скарг, невиправдану всеосяжність касаційного оскарження, відсутність відповідних фільтрів до касації та часових меж розгляду справ тощо. Розгляд справ ускладнювався й тим, що судами розглядалися всі заяви і скарги, подані до набрання чинності новим ЦПК відповідно до ЦПК 1963 р., у касаційному порядку за правилами ЦПК 2004 р. переглядалися рішення, прийняті судами нижчих інстанцій згідно з ЦПК 1963 р.

Менш ніж за рік чинності ЦПК 2004 р., а саме – станом на початок II півріччя 2006 р. у Судовій палаті у цивільних справах Верховного Суду України накопичились понад 42 тис. нерозглянутих справ, кількість яких динамічно зростала і надходження справ на касаційний розгляд перевищило фізичні можливості суддів Верховного Суду України щодо їх розгляду, а також технічні можливості для розміщення такої кількості справ[5].

Виникла ситуація, за якої стало неможливим забезпечувати касаційний перегляд справ протягом розумного строку, що призводило до порушення

прав учасників процесу стосовно судового захисту їх прав і законних інтересів у касаційній інстанції. Недотримання вимог закону щодо справедливого розгляду справ упродовж розумного строку руйнувало такі основні засади здійснення цивільного судочинства, як справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ, закріплені ЦПК та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

З метою нормалізації ситуації із забезпечення фізичним та юридичним особам належних умов для ефективною реалізації конституційного права на судовий захист у розумні строки, а також у зв'язку з необхідністю забезпечення дотримання Україною взятих на себе зобов'язань, що випливають з міжнародних договорів, 22 лютого 2007 р. Верховна Рада України внесла зміни до Закону України «Про судоустрій України» щодо забезпечення касаційного розгляду цивільних справ[5]. Зміни запровадили тимчасовий порядок розгляду цивільних справ у касаційному порядку, за яким цивільні справи за касаційними скаргами на судові рішення і касаційні скарги, нерозглянуті Верховним Судом України до 1 січня 2007 р., крім тих, за якими проведено попередній розгляд, передавалися для розгляду і вирішення до колегій суддів апеляційних судів Автономної Республіки Крим, областей і міст Києва та Севастополя. Формування складу цих колегій суддів здійснювалося президіями апеляційних судів, що не суперечило їх повноваженням з організаційної діяльності суду, визначеним чинним на той час Законом України «Про судоустрій України» (п. 10 ст. 30 цього Закону). Хоча жодного рішення Європейського суду з прав людини з критики таких повноважень національного «касаційного суду» не було, проте вітчизняні науковці критикували таку практику законодавця, коли в одному судовому органі перепліталися функції апеляційного та касаційного провадження.

Зауважимо, що колегії суддів апеляційних судів як касаційні інстанції досить швидко розглянули усі визначені для них законодавством цивільні справи, які були їм передані із касаційної підсудності Верховного Суду України, і досить якісно, про що свідчить незначна кількість їх оскаржень і скасування за винятковими обставинами Верховним Судом України та оскарження їх до Європейського суду з прав людини і прийняття останнім рішень. Але навіть після 1 січня 2007 р. розгляд цивільних справ за касаційними скаргами на судові рішення і касаційні скарги Судовою палатою у цивільних справах Верховного Суду України відбувався з перевищенням розумного строку з наведених вище підстав[6, с. 70-72].

Тривала відсутність вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ як суду касаційної інстанції у системі судів загальної юрисдикції ускладнювала процес перегляду судових рішень судів нижчого рівня. Ми пам'ятаємо, які дискусії велися навколо тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», що містяться у статтях 125, 129 Конституції України, які було припинено з прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і ухвален-

ням напередодні Конституційним Судом України відповідного Рішення № 8-рп/2010[7].

За рішенням Конституційного суду України від 11 березня 2010 р.(№8 – рп /- 2010) у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України, орган конституційної юрисдикції дійшов висновку, що правомірним може бути лише одноразове касаційне оскарження та перегляд рішень судів. Конституційний статус Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції не передбачає наділення його законодавцем повноваженнями касаційної інстанції щодо рішень вищих спеціалізованих судів, які реалізують повноваження касаційної інстанції.

Таким чином, своїм рішенням від 11 березня 2010 р. Конституційний суд України постановив, що в Україні, на відміну від країн європейської демократії, відсутній єдиний інститут касаційної юрисдикції. Замість цього існує кілька касаційних інстанцій, а саме, вищим спеціалізованим судам належить здійснювати перегляд судових рішень в Україні. У цьому ж рішенні Конституційний Суд вказав на те, що оскарження рішення апеляційного суду у касаційній інстанції може бути розглянуте лише один раз, що також суперечить традиції європейської касаційної процесуальної моделі. Жодні підстави не дають можливості стороні подавати повторно касаційну скаргу, що є, на нашу думку, істотним звуженням прав людини.

Щоправда, КС визнав, що законом можуть бути передбачені й інші форми оскарження та перегляду рішень судів загальної юрисдикції. Рішення Конституційного суду України, як відомо, є остаточними, оскарженню не підлягають і мають виконуватися усіма громадянами України апріорі [8, с. 15-16].

Необхідно відзначити, що вказаними змінами положень чинного законодавства України було приведено систему касаційного оскарження рішень суду в цивільному судочинстві у відповідність з нормами Конституції України, розмежовано повноваження вищого спеціалізованого суду та Верховного Суду України в сфері повноважень щодо касаційного розгляду справ, проте, на нашу думку: необґрунтовано об'єднано в одному суб'єкті (Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ) повноваження в сфері цивільного та кримінального судочинства; норми закону ще мають технічні недоліки оформлення та відсилочні і абстрактні положення; нечітко визначено повноваження щодо перегляду справ Верховним Судом України «з підстав неоднакового застосування судами (судом) касаційної інстанції однієї і тієї ж норми матеріального права у подібних правовідносинах». Це положення породжуватиме можливість так званого «застосування норми в ручному режимі» [9, с. 237].

Верховна Рада України у червні 2016 року прийняла Закон України

«Про судоустрій і статус суддів» з новим змістом. Проте, необхідно звернути увагу на те, що згідно з п.1 ч.2 ст. 36 Закону України 2016 р. Верховний Суд є судом касаційної інстанції, проте, відповідних змін до ЦПК України ще не внесені.

Таким чином, поки що, на сьогодні в Україні продовжують функціонувати три суди касаційної інстанції: Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України та Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, які належним чином та у розумні строки забезпечують касаційний розгляд справ відповідної юрисдикції.

Верховний Суд України діє як найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції України, який забезпечує єдність судової практики у процесуальному порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

Підсумовуючи, наголосимо, що послідовність і виваженість у вирішенні ґрунтовних питань реформування законодавства є запорукою нормалізації життя суспільства.

---

1. Ахмач Г. М. Касаційне оскарження як гарантія захисту прав людини [урс] / Г. М. Ахмач // Актуальні проблеми держави і права. - 2011. - Вип. 59. - С. 211-218.

2. Про судоустрій : Закон Української РСР від 5 червня 1981 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1981. — додаток до № 24. — Ст. 357.

3. Про судоустрій : Закон України від 07 лютого 2002 р. № 3018-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3018-14>.

4. Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України : Закон України від 21 червня 2001 р. № 2540-III, набрав чинності 29 червня 2001 р., втратив чинність 01 вересня 2005 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2540-14>.

5. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» щодо забезпечення касаційного розгляду цивільних справ : Закон України від 22 лютого 2007 р. № 697-У, набрання чинності 20 березня 2007 р. // Офіційний вісник України. — 2007. — № 19. — Ст. 754.

6. Червинська М. Є. Касація в цивільному процесі: становлення і перспективи розвитку / М. Є. Червинська // Часопис цивільного і кримінального судочинства. - 2015. - № 5. - С. 69-79.

7. Рішення Конституційного Суду України від 11 березня 2010 р. № 8-рп/2010 у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України // Офіційний вісник України. — 2010. — № 21. — Ст. 882.

8. Степанюк А. Г. Касаційне оскарження судових рішень у процесуальному законодавстві України / А. Г. Степанюк // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. - 2014. - № 5. - С. 15-18.

9. Тимошенко О. А. Становлення та розвиток правового регулювання касаційного провадження в цивільному судочинстві України / О. А. Тимошенко // Часопис Київського університету права. - 2012. - № 2. - С. 234-238.